

India muistse filosoofi Nāgārjuna vaimne teekond Euroopasse

Mait Raun*

Peaaegu kaks tuhat aastat tagasi elas Indias filosoof Nāgārjuna (millalgi vahemikus 150.–250. aasta pKr.) ja seda üsna kirjaoskamatus keskkonnas. Seega ei jäänud tema tegemistest maha kuigi palju teisest teavet.

Liiasi ei olnud ta ka kultuuri peavoolu väljapaistev esindaja. Lihtrahvale pakuti 2. ja 3. sajandi Indias põhiliselt veedadesse kätketud tavasid, keelde ja argist kombestikku ning kõrgemate kihtide vaimseid püüdlusi püüti kängitseda muistsete tarkuste järgimisse,¹ Nāgārjuna aga pigem mässas selle vastu.

Ent ka mäss traditsioonide vastu ei olnud tollal ammu enam piisav põhjus, et ületada kuulsuse künnist, kuna käärimine kestis juba peaaegu tuhat aastat. Veedadest kasvasid välja teadusharud, teadlased esitasid küsimusi, mis olid kohati lahendamatud, upanišadid kajastasid filosoofide õpetussõnu ja elujuhtumeid, mida sai parimal juhul pidada iidsete veedatarkuste edasiarenduseks.²

Ühiskonna vaimse pinge kasv viis selleni, et seitsesada aastat enne Nāgārjunat tekkisid veedateitajate liikumised, eriti jõuliselt džainism (*jainadharm*) ja budism (*bauddha*), mis kõigutasid ühiskonna aluseid.³ Just budismist lähtus oma teostes ka Nāgārjuna.

Teoste järgi saab veidi aimu, kellega tegu. Näiteks on säilinud Nāgārjuna pikk õpetlik kiri „Suhṛllekha“ („Kiri heale südamele“)⁴ ja veel pikem, mahult tema filosoofilist peateostki ületav kõlblusjuhtnõör „Ratnāvālī“ („Kalliskivikee“)⁵. Oletatakse, et mõlema adressaat oli kuningas Yajña Śrī Śatakarṇi – mitme tuhande aastase valitsemiskogemusega šaatavaahana dünastia viimane tähtis kuningas, kes elas 2. sajandi lõpus ja valitses Andhra riiki Kesk-Indias. Kui oletus peaks olema õige, aitab see määratleda filosoofi eluaega ja tegevuspiirkonda, samuti võis Nāgārjuna töötada sõberkuninga õukonnas nõunikuna.⁶

Kirjadest palju olulisemad ja mõjukamad on Nāgārjuna traktaadid.

Tähtsaimaks peetakse 27 peatükist koosnevat ja läbivalt ühe kindla filosoofilise nurga alt kõiki budismi peamisi postulaate vaatlevat traktaati „Madhyamakāśāstra“.⁷

Teine suurem töö on loogikatraktaat „Vigrahavyāvartanī“, mis vaatleb maailma märgilise mõistmise piire ning on täiendatud autori enese kommentaariga (*vṛtti*). Teoses polemiseeritakse Vana-India ühe peamise veedajaatajate filosoofiakoolkonna njaaja seisukohtadega.⁸

* Mait Raun (1963), tõlkija, kirjanik, mait@kongress.ee

¹ Üks tüüpiline tollase India ühiskonda korraldavate kommete kogumik „Manusmṛti“ on Martti Kalda tõlkes avaldatud ka eesti keeles: Manu pärimus. Tartu: Ilmamaa, 2019.

² Kümme peamist upanišadi on ilmunud ka eesti keeles: Upanišadid. Tlk. M. Raun. Tartu: Ilmamaa, 2020.

³ Veedateadlaste ja -eitajate mõttetöö kohta lähemalt: M. Raun. Ülevaade suutrate ajaloo. T: Nidānasamyukta: algbudismi suutrad. Tartu: Ilmamaa, 2022 (ilmumisel).

⁴ *Suhṛd* (*su+hṛd*, hea+süda) võiks eesti keeles olla „südamesõber“.

⁵ *Ratna* on kalliskivi ja *āvalī* kee, pealkirja on tõlgitud ka „Aardevanikuks“. Teos koosneb viiest sajavärsilisest peatükist, mis järgnevad üksteisele justkui kaelakee lülid.

⁶ D. Kalupahana. A History of Buddhist Philosophy: Continuities and Discontinuities. University of Hawaii Press, 1992, lk. 160.

⁷ Traktaadi nimekujustest on lähemalt kirjutatud peatükis „Peateoste üldandmed“. Eesti keeles on varem ilmunud Andres Herkeli tõlkes 1.–5. peatükk ning 10. peatükk, kumbki ajakirjas Idakiri: EAO aastaraamat, vastavalt 2019. ja 2020. aasta numbris.

⁸ Njaaja koolkonna alustekst Gautama „Nyāyasūtra“ koostati budismi algusaja paiku, ent seda vormisid poole aastatuhande vältel toimunud diskussioonid, lõpliku kuju sai see Nāgārjuna päevil.

Traktaadid „Śūnyatāsaptati“ ja „Yuktiṣaṣṭikā“ võtavad kumbki ette ühe kitsama teema, esimene tunnetusteoreetilise tühjuse (*śūnyatā*) ja teine praktilise rakenduse (*yukti*).

Nāgārjunale omistatakse veel päris palju filosoofilisi teoseid, aga valdav osa neist ei ole kindlasti tema koostatud.⁹

Leidub budolooge, kelle arvates piirdub Nāgārjuna tegelike tööde loetelu vaid traktaatidega „Madhyamakaśāstra“ ja „Vigrahavyāvartanī“. Sellise järelduseni jõudis näiteks Tirupattur Murti, kui ta koostas tiibeti ja hiina pärimuses Nāgārjunale omistatud tekstide nimekirja.¹⁰ Nende kahe autentsuses üldiselt ei kahelda, liiati on need sanskriti keeles tervikuna säilinud ja kuuluvad kokku.

Kuid tavaliselt tunnistatakse Nāgārjuna omaks siiski rohkem teoseid, tuues kinnituseks ka olulisi teaduslikke põhjendusi. 20. sajandi tõsiteadlastest on suurima hulga tekste Nāgārjuna omaks pidanud Paraśurāma Lakshmaṇa Vaidya, tervelt viisteist.¹¹

Eestikeelne Ida mõtteloo leksikon¹² märgib, et „päris autentseteks N. töödeks on ilmselt vaid „Mūlamadhyamakakārikās“, („Seitsekümmend salmi tühjusest“, skr. *śūnyatāsaptati*), „Vastuväidete kummutamine“ (skr. *vigrahavyāvartanī*), „Kuuskümmend argumenti“ (skr. *yuktiṣaṣṭikā*), „Neli ülistuslaulu“ (skr. *catuḥstava*)¹³, „Aardevanik“ (skr. *ratnāvalī*), „Tarkusemalk“ (skr. *prajñādaṇḍa*)¹⁴ ja „Kiri sõbrale“ (skr. *suhṛllekha*)“.

Viissada aastat pärast Nāgārjunat loetles tema filosoofiliste vaadete edasitõlgendaja Candrakīrti oma „Madhyamakaśāstrastuti“ värsis 10 samuti kaheksat teost, mis ta omistas Nāgārjunale: („Madhyamaka)kārikās“, „Yuktiṣaṣṭikā“, „Śūnyatāsaptati“, „Vigrahavyāvartanī“, „Vidalā“¹⁵, „Ratnāvalī“, „Sūtrasamuccaya“¹⁶ ja „Samstuti“^{17,18}

Teada on ka, et Nāgārjunal oli õpilane Āryadeva, kes kirjutas samuti teoseid, millest tuntuim on traktaat „Catuḥśatakaśāstra“. See koosneb 16 peatükist, igapähe 25 nelikvärssi, kokku pealkirjas mainitud 400 värssi. Kummagi autori tekstide võrdlus näitab ühtekuuluvust.

Samuti leidub läbi uurimata seiku, mis võiksid pakkuda andmeid Nāgārjuna kohta. Näiteks asub mainitud Andhra riigi alal Nāgārjunakoṇḍa mägi ja sel mäel on pühamu. Vanasti oli seal ka budistlike ülikoolide ja kloostritega linn, mida väisasid tudengid Hiinast, Sri Lankast, Bengalist jne. Ühtede elulookirjelduste järgi viibis seal ka Nāgārjuna, teiste järgi on ta seal koguni sündinud. Ent Nāgārjuna ajal oli selle paiga nimi hoopis Vijayapurī.¹⁹

Seda kõike on väga vähe. Nāgārjunale omistatud tekstid on olemas, keegi on need ammusel ajal koostanud, need on avaldanud palju mõju, sest on juba peaaegu kaks tuhat aastat alles hoitud,

⁹ Tiibetlaste nimekirjas oli koguni 122 teosel märgitud autoriks Nāgārjuna (T. Stcherbatsky. *Conception of Buddhist Nirvana*. Leningrad, 1927, lk. 5). Kuna need valmisid pika ajavahemiku jooksul, hakati pajatama, et Nāgārjuna elas sadu aastaid ja oli järjest paljude suurmeeste õpetaja.

¹⁰ *The Central Philosophy of Buddhism: A Study of the Mādhyamika System* by T. R. V. Murti. London: Allen & Unwin, 1955, lk. 88–91.

¹¹ P. L. Vaidya. Introduction. T: *Madhyamakaśāstra of Nāgārjuna: With the Commentary: Prasannapadā* by Candrakīrti. *Bauddha-Saṃskṛta-Granthāvalī* (Buddhist Sanskrit Texts), kd. 10. Darbhanga: Mithila Institute, 1960, lk. vii–xvi. Lk. xv.

¹² Ida mõtteloo leksikon: Lõuna-, Ida- ja Sise-Aasia. L. Mäll, M. Läänemets, T. Toome. Tartu Ülikooli Orientalistikakeskus, 2006, 2. trükk 2011; märksõna „Nāgārdžuna“ asub vastavalt lk. 137–138 ja lk. 149–150.

¹³ „Catuḥstava“ („Neli hõiset“) on neli lühikest filosoofilise kallakuga värssteost, mis on neid uurinud ja inglise keelde tõlkinud F. Tola ja C. Dragonetti arvates eraldiseisvate teoste hiljem koostatud kogumik (F. Tola, C. Dragonetti. *Nāgārjuna's Catustava*. – *Journal of Indian Philosophy*, kd. 13, nr. 1, märts 1985, lk. 3. Nad toetavad autoriteetse budoloogi Louis de La Vallée-Poussini seisukohta, et Nāgārjuna autorsus on kahtlane (*ibid.*, lk. 5).

¹⁴ Praktilise elu ja riigivalitsemisega seotud värsivormis õpetussõnade kogumik. Eesti keeles on ilmunud kolm korda katkendeid Maret Kargi tõlkes: Tartu Riiklik Ülikool, 27.06.1975, nr. 29; Noorus 1977, nr. 6, lk. 30; Sõnumitooja 1991, nr. 3.

¹⁵ Loogikatraktaat „Vaidalyaprakaraṇa“. Sisaldab 73 suutrat ja nende laiendused. Tiibeti keelest inglise keelde tõlkinud F. Tola ja C. Dragonetti on välja toonud pikad põhjendused, miks on Nāgārjuna autorsus sellegi teose puhul kahtlane (F. Tola, C. Dragonetti. *Nagarjuna's Refutation of Logic* (Nyaya) *Vaidalyaprakaraṇa*. Delhi: Motilal Banarsidass, 1995, lk. 7–18).

¹⁶ „Sūtrasamuccaya“ ei ole kindlasti Nāgārjuna kirjutatud, see on budistlike suutrate katkendite antoloogia.

¹⁷ Värsikogumik, ilmselt seotud „Catuḥstava'ga“ (F. Tola ja C. Dragonetti, 1985, *ibid.*, lk. 4).

¹⁸ J. W. de Jong. *La Madhyamakaśāstrastuti* de Candrakīrti. T: *Oriens Extremus*, kd. 9, 1962, lk. 49.

¹⁹ K. Krishna Murthy. *Nāgārjunakoṇḍā: A Cultural Study*. Delhi, 1977, lk. 1–2.

nad on mõjunud koguni mitmele rahvale, eri allikaist pärit tekstid on üpris kattuva sisuga. See kinnitab nende ehtsust. Kuid 3. sajandist puuduvad meieni säilinud teated Nāgārjuna kohta ja see annab võimaluse igasugusteks oletusteks. Tegelikult ei tea me sedagi, kas Nāgārjuna sünninimi oli see, mille järgi teda tunneme, või midagi muud. *Nāga* tähendab „lohe“, „madu“, „elevant“ ning pajatatakse legende, et ta saanud oma tarkuse mõnelt neist.²⁰

Õpetuse levik

Nāgārjuna ja Āryadeva õpetussõnade järgijaist kujunes filosoofiakoolkond, mida nimetatakse kord madhjamakaks, kord šuunjavaadaks. Esimene nimetus tuleb sõnast *madhyama* (*madhya* + *ma* keskmine + ülivõrre) ehk otsetõlkes „kõige keskmisem“, teine on liitsõna *śūnya* + *vāda* ehk „tühjuse sõnum“.

Koolkonna kõige esinduslikum teos oli Nāgārjuna suurtraktaat koos mitte väga pikkade kommentaaridega. See on säilinud tiibetikeelses tõlkes pealkirjaga „Dbu ma rtsa ba'i 'grel pa ga las 'jigs med“, mis tagasitõlkes sanskriti keelde on „Mūlamadhyamakavṛtyakutobhayā“. Teksti oletuslik autor Akutobhayā on teadmata ning on arvatud, et kommenteerija oli Nāgārjuna ise. Sõnastuse põhjal nähakse aga lähedust ka Āryadeva töödega, eriti seetõttu, et selles leidub tema „Catuḥśatakaśāstra“st“ pärit värss 7.5.²¹

Sarnane teos on teada ka Hiinast. India budistlik munk Kumārajīva, kelle hiinlased tema vaimuannete tõttu rõõvisid ja kellele õpetasid selgeks hiina keele, avaldas 5. sajandi alguses Nāgārjuna traktaadi pealkirjaga „Zhonglun“ (中論), mis sanskriti keeles kõlaks „Madhyamakāśāstra“, ning ka napi kommentaari, mille eessõnas kirjutas Kumārajīva õpilane Sengruī, et õpetaja kasutas tõlkimisel ka kommentaari, sest originaal oli ebatäielik. Kommentaari autor olevat Pin-chia-lo või Piṅgala.²² Ka Āryadeva üks hüüdnimesid oli Piṅgala.²³

Tolleks ajaks oli koostatud ka Nāgārjuna elulugu, mille Kumārajīva samuti tõlkis. Selle järgi olevat Nāgārjuna sündinud Kesk-Indias (eelmainitud šaatavaahana dünastia valitsusalal) perekonnas, mis kuulus vaimulikuseisusesse, ent hakanud noorpõlves budistiks.²⁴

Hiinlased vahendasid järgmiste sajandite jooksul peaaegu kogu Nāgārjuna õpetuse oma keelde, tõlkides ära nii tema filosoofilised teosed, välja arvatud „Śūnyatāsaptati“, kui ka nende peamised kommentaarid. 6. sajandil hakati nii Hiina kui ka Jaapani budistlikes õppeasutustes õpetama madhjamakat akadeemilise kursusena.

Eriti hoolega talletas Nāgārjuna õpetust läbi aastasadade Hiina ja Jaapani *chan* (jaapani *zen*) koolkond. Selles paigutati Nāgārjuna ka ühe lülina katkematusse arenguliini budismi rajajast kuni *chan*-budismi esimese juhini (oli selles 28 järjestatud isiku nimestikus nr. 14).²⁵ See koolkond ei olnud tekstikeskne, vaid töötas pigem ideede kallal. On säilinud hulk pärimusi seikadest, kus õpetajad kasutasid peaaegu samu väljendusi kui Nāgārjuna, iseäranis meeldis neile tühjuse käsitus.²⁶

Indias eneses edenes budism peamiselt seal, kus see leidis valitsejate soosingut, tavainimesi budism väga ei köitnud. Nāgārjuna mõttekäike kommenteeriti ja arendati edasi seal vähemalt kuni 7. sajandini.

6. sajandi alguses valmis Indias esimene teadaolev põhjalik kommentaar Nāgārjuna peateosele, Buddhapāliata „Madhyamakavṛtti“. Tema tõlgendus sai rohkem kui pool tuhat aastat hiljem Tii-

²⁰ Käesolevas artiklis on eelistatud latiniseeritud vormi Nāgārjuna, mida kasutatakse maailmas kõige rohkem. Eestipärane transkriptsioon oleks Naaga-Ardžuna, juhul kui liitsõna osapooled on lahus, ent kui need on kokku sulatatud, siis Naagaardžuna. Võimalik on ka tõlgitud nimi Valge Lohe või Valge Madu.

²¹ D. S. Ruegg. The Literature of the Madhyamaka School of Philosophy in India. – A History of Indian Literature, kd. 7. Wiesbaden, 1981, lk. 48.

²² Y. Mitsuhiro. The Status of the Akutobhayā in the Madhyamaka and the Uniqueness of Piṅgala's Zhonglun. – Journal of Indian and Buddhist Studies (Indogaku Bukkyogaku Kenkyu), kd. 65, 2017, nr. 3, lk. 1205.

²³ É. Lamotte. Le traité de la grande vertu de sagesse de Nāgārjuna (Mahāprajñāpāramitāśāstra), kd. 3. Louvain, 1970, lk. 1373.

²⁴ G. H. Malandra. Unfolding A Mandala: The Buddhist Cave Temples at Ellora. New York, 1993, lk. 17.

²⁵ The Shambhala Dictionary of Buddhism and Zen. Boston, 1991, lk. 266.

²⁶ H. Cheng. Empty Logic: Mādhyamika Buddhism from Chinese Sources. Delhi: Motilal Banarsidass, 1991. Eriti 3. peatükk Mādhyamika and Zen, lk. 55–69. Seejuures ei olnud „tühjus“ hiinlastele ka omamaisest filosoofiast võõras, seda kasutas näiteks Laozi *tao* iseloomustamiseks.

betis sedavõrd populaarseks, et sellest võrsusid madhjamakas *prasaṅga* meetodi pooldajad, kes tavatsesid kasutada oponenti väiteid tema enese vastu ja viia absurdini kõik kontseptsioonid, et vabastada meel eelarvamustest.²⁷

Paarikümne aasta pärast koostas Bhāviveka teise pika kommentaari „Prajñāpradīpa“. Muu hulgas mainis ta „Madhyamakaśāstra“ kõrval ka traktaate „Vigrahavyāvartanī“, „Yuktiṣaṣṭikā“, „Śūnyatāsaptatī“ ja „Vaidalyaprakaraṇa“.²⁸ Bhāviveka lähenes Nāgārjuna vaadetele teisiti, rõhutades negatsiooni kõrval ka positiivset programmi. Seeläbi andis ta tõuke hiljem Tiibetis madhjamaka sees *svatantra* meetodi pooldamisele, kus peeti peale lammutustöö au sees ka argumente ja sülogistlikku loogikat. Nāgārjuna filosoofia erinev tõlgendamine tõi kaasa *svātantrika* ja *prāsaṅgika* vastasseisu.²⁹

7. sajandil kirjutas Candrakīrti omakorda Buddhapālita vaimust kantud mahuka kommentaari „Madhyamakaśāstra“le“, millel nimeks „Prasannapadā“. Ta kommenteeris ka Nāgārjuna väiksemaid traktaate „Yuktiṣaṣṭikā“ ja „Śūnyatāsaptatī“.³⁰

11. sajandil viis islamiusuliste laastamistöö selleni, et niigi marginaalsed almused elatuvad budistide kogukonnad hääbusid Indias peaaegu täielikult.³¹ Unustusehõlma vajasid ka Nāgārjuna teosed, nende vanu üleskirjutusi ei olegi Indiast leitud.

Seevastu naabermaal Tiibetis oli tolleks ajaks jõutud tõlkida juba tuhandeid india budistlikke tekste. Nāgārjuna filosoofiatraktaadid tõlgiti tiibeti keelde 8.–9. sajandil. 9. sajandi alguses tõlkisid Jñānagarbha ja Klu'i rgyal mtshan nii „Madhyamakaśāstra“ kui ka selle kolm peamist kommentaari, jättes välja vaid Candrakīrti oma, mis tõlgiti 11. sajandi lõpus.³²

14. sajandil tõusid Nāgārjuna teosed ja nende kommentaarid, eriti just Candrakīrti looming Tiibetis tähelepanu keskmesse, kuna sealne arvamusiider filosoof Je Tsong kha pa (sünninimega Blo bzang grags pa) vaimustus *prasaṅga* meetodist.³³

Tsong kha pa rajatud kollamütsilisest *dGe lugs pa* ehk kõlbeliste koolkonnast võrsunud dalai-laama institutsioon haaras 17. sajandil kontrolli Tiibeti ilmaliku elu üle.³⁴ Tiibeti budismi ametlikuks filosoofiliseks positsiooniks kuulutati *mādhyamika-prāsaṅgika*.³⁵ See staatus tagas Nāgārjuna ja Candrakīrti vaadetele vankumatu autoriteedi ning tekstide põhjaliku õpetamise ülikoolides ja kloostrites.

Meieni ongi Nāgārjuna teosed jõudnud enim Tiibeti allikate kaudu, vähemal määral Hiinast, ent mitte midagi Indiast, kus need valmisid.

Teoste läänestamine

Eurooplaste esmatutvus Nāgārjuna originaalteosega toimus arvatavasti 9. oktoobril 1875, kui ingliskeelses orientalistikalehes ilmus „Madhyamakaśāstra“ 25. peatükk, milles räägiti nirvaanast, ning ka umbes niisama pikk selgitav tekst.³⁶ See oli hiina keelest tehtud kaudtõlge. Selle autor Samuel Beal oli inglise sõjaväekaplan, Hiina oopiumisõja veteran, kellest hiljem sai Londoni ülikooli kolledži hiina keele professor. 1881. aastal trükiti see artikkel uuesti erialaajakirjas.³⁷

Eurooplaste avastusretke vahetu eelkäija oli Indias 19. sajandi lõpus budismitekstide ühingu trükki toimetatud sanskritikeelne käsikiri, mis sisaldas 27 peatükist koosnevat Nāgārjuna traktaati

²⁷ L. Mäll. Šāntidevast, tema ajastust ja teostest. T: Budismi pühad raamatud III. Šāntideva „Bodhitšarjāvātara“. Sanskriti keelest tõlkinud ning eessõna ja kommentaariumi kirjutanud L. Mäll. Tartu: Lux Orientis, 2008, lk. 162.

²⁸ F. Tola, C. Dragonetti. Śūnyatāsaptatī the Seventy Kārikās on Voidness (According to the Svavrtti) of Nāgārjuna. – Journal of Indian Philosophy, 1987, lk. 2.

²⁹ D. S. Ruegg. The Svātantrika-Prāsaṅgika distinction in the history of Madhyamaka thought. – Indo-Iran Journal, nr. 49, 2006, lk. 320.

³⁰ Candrakīrti. The Princeton Dictionary of Buddhism. Princeton University Press, 2014.

³¹ E. Conze. Buddhismi lühike ajalugu. Tlk. M. Põldsam. Tallinn: Buddhakirjastus, 1994, lk. 79.

³² S. Ye. A Re-examination of the Mūlamadhyamakakārikā on the Basis of the Newly Identified Sanskrit Manuscripts from Tibet. – Annual Report of The International Research Institute Soka University for the Academic Year 2006. Tokyo, 2007, lk. 155.

³³ D. S. Ruegg. The Svātantrika-Prāsaṅgika distinction in the history of Madhyamaka thought, lk. 323.

³⁴ L. Mäll. Saladusteta saladuslik Tiibet. – Nulli ja lõpmatuse kohal. Tartu: Ilmamaa, 1998, lk. 146.

³⁵ Nāgārjuna. Stanford Encyclopedia of Philosophy (online: plato.stanford.edu).

³⁶ The Chong-lun or Pranyamūla-śāstra-tika of Nāgārjuna by rev. S. Beal. The Oriental, 9.10.1875.

³⁷ The Indian Antiquary: A Journal Of Oriental Research, kd. 10, 1881, lk. 87–89.

„Madhyamakaśāstra“ ja seda ümbritsevat Candrakīrti kommentaari, mis oli kümme korda pikem kui alustekst.³⁸ Ühingu ajakiri avaldas samal ajal jaokaupa mitmed kommentaari peatükid, mille sees paiknesid ka traktaadi värsid.³⁹

1903. aastal ilmus Peterburis Nāgārjuna traktaadi ja Candrakīrti kommentaari uuspublikatsioon, mille koostas belgia budoloog Louis de La Vallée-Poussin. Selle 658-leheküljelise raamatu lisaväärtuseks oli hulk joonealuseid tekstianalüütilisi kommentaare. Trüki valmis Indias avaldatud variandi ning Cambridge'i ülikooli ja Pariisi Aasia-huviliste seltsi omanduses asuvate käsikirjade võrdluses, kirjakohtade vigu ja lünki püüti parandada ka tiibetikeelse tõlke abil.⁴⁰ See oli Nāgārjuna esimene suur kokkupuude Euroopa kultuuriruumiga.

„Madhyamakaśāstra“ tõsiseltvõetav ümberpanek Euroopa keeltesse sai esmalt teoks siiski kaudtõlkena. 1911. aastal trükiti Nāgārjuna traktaat koos Akutobhayā kommentaariga saksa keeles, tiibeti keelest tõlkijaks Max Walleser.⁴¹ 1912. aastal ilmus samalt mehelt sellest teosest veel teinegi tõlge, seekord hiinakeelsest allikast.⁴² 1914. aastal lisis Walleser tiibeti keelest tehtud 1.–2. peatüki tõlke, mis oli varustatud Bhāviveka kommentaariga.⁴³

Ka lühitraktaadi „Yuktiṣaṣṭikā“ esimene ilmumine Euroopas oli kaudtõlge. 1923. aastal avaldas Philipp Schaeffer selle saksa keeles, olles tõlke teinud hiina keelest.⁴⁴ Tolleks ajaks ei olnud veel ka kuigi palju „Yuktiṣaṣṭikā“ sanskritikeelseid värsiridu teada.

Nāgārjuna teksti esimene mahukam tõlge originaali keelest nägi Euroopas trükivalgust 1927. aastal, kui Fjodor Štšerbatskoi avaldas Venemaal sanskriti keelest inglise keelde tõlgituna Nāgārjuna traktaadi „Madhyamakaśāstra“ 1. ja 25. peatüki koos Candrakīrti kommentaaridega.⁴⁵

1928. aastal tõlkis rohkemgi „Madhyamakaśāstra“ peatükke oma doktoritöö tarbeks Oxfordi üliõpilane Shōson Miyamoto, kuid tema töö ei ole kunagi avalikku käibesse tulnud.⁴⁶

1929. aastal järgnes Nāgārjuna teise olulisema traktaadi „Vigrahavyāvartani“ esimene euroopa tõlge. Öigemini avaldati neid tol aastal lausa kaks, kumbki kaudne ning seejuures erinevast kaudsest keelest. Tiibetikeelse käsikirja tõlkis jaapanlane Susumu Yamaguchi prantsuse keelde.⁴⁷ Hiinakeelse käsikirja tõlkis aga Giuseppe Tucci inglise keelde.⁴⁸

1931. aastal ilmusid Poolas mõned traktaadi „Madhyamakaśāstra“ ja Candrakīrti kommentaaride otsetõlked sanskriti keelest saksa keelde, mille oli teinud Stanislaw Schayer – ajakirjas 10. peatükk⁴⁹ ning seejärel peatükid 5 ja 12–16 eraldi raamatuna.⁵⁰

³⁸ Mādhyamikā Vṛtti by Acharya Chandra Kīrti. For the first time edited by Rai Çarat Chandra Dās, Scholar, C.I.U., and Pandit Çarat Chandra Çāstrī. Calcutta: Buddhist Text Society of India, 1897.

³⁹ Journal of the Buddhist Text Society of India, Calcutta: 1896, nr. 1, lk. 13–19, nr. 3–4, lk. 3–9, 1897, nr. 1, lk. 23–26, nr. 3, lk. 21–36, 1898, nr. 3, lk. 9–19, nr. 4, lk. 19–23. Satis Chandra Vidyābhūṣaṇa tõlkes ilmusid peatükid 2, 3, 5, 7–12.

⁴⁰ L. de La Vallée-Poussin. Mūlamadhyamakakārikās (Mādhyamikasūtras) de Nāgārjuna: avec la Prasannapadā commentaire de Candrakīrti. Bibliotheca Buddhica, kd. 4. St.-Petersbourg, 1903.

⁴¹ Die Mittlere Lehre (Mādhyamika-śāstra) des Nāgārjuna. Nach der tibetischen Version übertragen von Max Walleser. Die buddhistische Philosophie in ihrer geschichtlichen Entwicklung, kd. 2. Heidelberg, 1911.

⁴² Die mittlere Lehre des Nāgārjuna. Nach der chinesischen Version übertragen von Max Walleser. Die buddhistische Philosophie in ihrer geschichtlichen Entwicklung, kd. 3. Heidelberg, 1912.

⁴³ M. Walleser. Bhāvaviveka: Prajñāpradīpa, chs. 1 and 2. Madhyamakakārikā's 1.1–2.25. Calcutta: Asiatic Society of Bengal, 1914.

⁴⁴ Yuktiṣaṣṭikā: Die sechzig Sätze des Negativismus nach der chinesischen Version übersetzt von Phil. Schaeffer. Materialien zur Kunde des Buddhismus, kd. 3. Heidelberg, 1923.

⁴⁵ T. Stcherbatsky. Appendix: Madhyamaka Śāstra of Nāgārjuna. Sanskrit Text With the Commentary Prasannapadā of Ācārya Candrakīrti. – Conception of Buddhist Nirvana. Leningrad, 1927.

⁴⁶ B. Bocking. An Annotated Translation of the Chung-Lun: With Nāgārjuna's Middle Stanzas, a basic text of Chinese Buddhism. University on Leeds, 1984, lk. 8–9. Shōson Miyamoto doktoritöö pealkiri oli „Study of Nāgārjuna“.

⁴⁷ Traité de Nāgārjuna: Pour écarter les vaines discussions. Traduit et annoté par Susumu Yamaguchi. – Journal Asiatique, 1929, lk. 3–86.

⁴⁸ Pre-Diñnāga Buddhist Texts on Logic from Chinese Sources. Translation with an introduction, notes and indices. By Giuseppe Tucci, Member of the Academy of Italy. Gaekwad's Oriental Series, kd. 49. Baroda, 1929.

⁴⁹ S. Schayer. Feuer und Brennstoff ein Kapitel aus dem Mādhyamika-Śāstra des Nāgārjuna, mit der Vṛtti des Candrakīrti. Rocznik orjentalistyczny, kd. 7 (1929/1930), Lwów, 1931, lk. 26–52.

⁵⁰ Ausgewählte Kapitel aus der Prasannapada/Wybrane rozdziały z Prasannapady (V, XII, XIII, XIV, XV, XVI): Einleitung, Übersetzung und Anmerkungen. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1931.

1936. aastal anti Belgias Étienne Lamotte'i tõlgituna prantsuse keeles välja „Madhyamakaśāstra“ 17. peatükk koos Candrakīrti kommentaariga.⁵¹

1937. aastal publitseeris india teadlane Rāhula Sāṅkrtyāyana „Vigrahavyāvartanī“ ja selle kommentaari (*vṛtti*) sanskritikeelse käsikirja, mille tema ja Kashi Prasad Jayaswal leidsid eelmisel aastal otsirännakul Zha lu kloostrist Tiibetis.⁵² Avaldamise jaoks kirjutati tekst käsitsi maha ja nõnda sugenes küllaltki palju vigu.⁵³

Iidse filosoofi tulevase tähelelennu märgid olid juba õhus, ühe India ingliskeelse kultuuriajaja kirja 1939. aasta järjejutuks võeti Nāgārjuna teos. See koosnes traktaadi „Madhyamakaśāstra“ ja Candrakīrti kommentaari 1. ja 2. peatükist, mille oli inglise keelde tõlkinud Swami Vimuktananda. Esmalt tutvustas õpetlane läbi mitme numbri Nāgārjunat ja budismi, tõlge ise leidis kaheksas järgmises vihus.⁵⁴ Detsembris märgiti, et 1940. aastal jutuga ei jätkata, kuid on oodata raamatut Nāgārjuna teose tõlkega.⁵⁵

Ent sügisel 1939 alanud Teine maailmasõda peatas mõneks ajaks Nāgārjuna filosoofia tungimise Euroopa kultuuriruumi. Ilmekaks näiteks oli „Vigrahavyāvartanī“ ja selle kommentaari uus tekstipublikatsioon, mis valmis 1940. aastate alguses, kuid poliitiliselt segaste aegade tõttu seisis peaaegu kümme aastat. See ilmus viimaks 1951. aastal Belgias, sisaldades traktaadi sanskritikeelset teksti, mida olid tiibeti ja hiina tõlgete põhjal parandanud inglase Edward Hamilton Johnston ja poola-saksa päritolu Arnold Kunst. Esimene neist oli artikli trükkimineku ajaks ammu surnud.⁵⁶

1949. aastal avaldas hollandi orientalist Jan Willem de Jong „Madhyamakaśāstra“ 18.–22. peatüki ja Candrakīrti kommentaari prantsuskeelse tõlke, tehes selle tiibeti keelest.⁵⁷

1957. aastal andis Satkari Mookerjee inglise keeles välja „Vigrahavyāvartanī“ värsside kommenteeritud ümberjutustuse.⁵⁸

1959. aastal ilmus prantsuse keeles veel kaksteist peatükki (2–4, 6–9, 11, 23–24, 26–27) traktaadist „Madhyamakaśāstra“ ja Candrakīrti kommentaarist, need tõlkis sanskriti- ja tiibetikeelsete tekstide põhjal Jacques May.⁵⁹

Läbilöök läänes

Märgiliseks kujunes 1960. aasta, mil Paraśurāma Lakshmaṇa Vaidya andis de La Vallée-Poussini teedrajava töö uuesti välja. Seeläbi sai Nāgārjuna ja Candrakīrti sanskritikeelne tekstipublikatsioon uue hingamise. Vaidya tegi sisus mõned kosmeetilised muudatused, haaras juurde ka „Vigrahavyāvartanī“ teksti ning varustas raamatu ingliskeelsete sissejuhatuste ja kommentaaridega.⁶⁰

⁵¹ É. Lamotte. *Madhyamakavṛtti: XVIIe chapitre. Examen de l'acte et du fruit. Traduction française du commentaire (Prasannapadā) par Candrakīrti du chapitre XVII des Mūla-Madhyamaka-kārikā de Nāgārjuna. – Le traité de l'acte de Vasubandhu: Karmasiddhi-prakarāṇa. Mélanges Chinois et Bouddhiques*, kd. 4. Brüssel, 1936, lk. 265–288.

⁵² *Vigrahavyāvartanī*. By Āchārya Nāgārjuna with the Author's own Commentary. Edited by K. P. Jayaswal and Rāhula Sāṅkrtyāyana. – *The Journal of the Bihar and Orissa Research Society*, kd. 23 lisa, september 1937, lk. 1–31.

⁵³ Y. Yonezawa. *Textual Survey: VV. – The Facsimile Edition of a Collection of Sanskrit Palm-leaf Manuscripts in Tibetan dBU-med Script*. Tōkyō: Taishō University, 2001, lk. 23–25.

⁵⁴ *Mūlamadhyama-kārikā*. By S. Vimuktananda. Calcutta: Prabuddha Bharata, 1939, lk. 246–250, 299–304, 354–356, 406–408, 455–458, 507–510, 564–565, 618–619.

⁵⁵ Prabuddha Bharata, 1939, lk. 621.

⁵⁶ *The Vigrahavyāvartanī of Nāgārjuna: With the Author's Commentary*. Edited by E. H. Johnston and A. Kunst. Mélanges Chinois et Bouddhiques, kd. 9. Brüssel, 1951, lk. 99–152.

⁵⁷ *Cinq chapitres de la Prasannapadā*. Édité par J. W. de Jong. *Buddhica: Documents et travaux pour l'étude du bouddhisme*, kd. 9. Paris, 1949.

⁵⁸ S. Mookerjee. *The Absolutist's Standpoint in Logic*. The Nava Nālandā Mahāvīra Research Publication, kd. 1. Calcutta: Nālandā, 1957, lk. 7–41.

⁵⁹ Candrakīrti. *Prasannapadā Madhyamakavṛtti: douze chapitres traduits du sanscrit et du tibétain accompagnés d'une introduction, de notes et d'une édition critique de la version tibétaine*, par J. May. Paris: Adrien-Maisonneuve, 1959.

⁶⁰ *Madhyamakaśāstra of Nāgārjuna: With the Commentary: Prasannapadā by Candrakīrti*. Edited by Dr. P. L. Vaidya. *Bauddha-Saṃskṛta-Granthāvalī (Buddhist Sanskrit Texts)*, kd. 10. Darbhanga: Mithila Institute, 1960. „Vigrahavyāvartanī“ on paigutatud lissasse, lk. 277–295.

Viimane asjaolu oli tähtis, kuna pärast Teist maailmasõda sai inglise keel ülemaailmses suhtluses tooniandjaks.

See trükkis langes kokku ajahetkega, mil viimaks jõuti Nāgārjuna terviktraktaatide tõlkimiseni sanskriti keelest Euroopa keeltesse. Peagi ilmus neid üsna palju. See tõi omakorda kaasa teadlaste laiemal ringkonnal huvi ja tuumakad arupidamised madhjamaka filosoofia üle.

1961. aastal avaldas Raniero Gnoli raamatu, mis sisaldas korraka kolm sanskriti keelest itaalia keelde tõlgitud tervikteost, need kandsid nime „Madhyamaka Kārikā“ ehk „Le stanze del cammino di mezzo“, „Vigraha Vyāvartanī“ ehk „La sterminatrice dei dissensi“ ja „Catuḥstava“ ehk „Le quattro laudi“.⁶¹

1967. aastal laskis Frederick Streng USA-s trükki raamatu „Tühjus“ („Emptiness“), mille sisuks oli ülevaade Nāgārjuna tühjuseõpetusest ning lõpulisadeks Nāgārjuna peamised tekstid ingliskeelses tõlkes: „Mūlamadhyamakakārikā“ ehk „Fundamentals of the Middle Way“ ja „Vigrahavyāvartanī“ vārsiosa ehk „Averting of Arguments“.⁶²

Nāgārjuna tühjuseõpetus sobis hästi kokku USA-st alguse saanud hipiliikumise vaimsete alustega, mida oli aidanud kujundada Jaapani *zen*-budism. Nõnda leidsid Nāgārjuna vaated palju huvilisi ka väljaspool kabinetiorientalistide ringkonda. Peagi ilmus traktaadist uus ingliskeelne „Madhyamakaśāstra“ tõlge ning selle tegi valmis ehtne jaapanlane.⁶³

Nāgārjuna filosoofia kasvava populaarsuse teiseks haruks sai paradoksaalselt poliitiline tragöödia: Hiina invasioon Tiibetisse 1959. aastal. Tuhanded kodumaalt põgenenud filosoofid ja usumehed jätkasid õpetamist läänemaades ning nende harjumuspärasest erinevad seletused tekitasid suurt huvi, mis kestab tänaseni. Omaette paradoks oli aga see, et kui *zen* rõhutas Nāgārjuna avarust ja avatust, sest kõik on ju tühi ja igapähe saab olla oma Nāgārjuna, siis tiibetlaste kultuuritaust sobis kokku 20. sajandi alguse Euroopas käibinud kujutlustega ja kaldus toetama Candrakīrti tõlgenduste kivistamist Nāgārjuna külge.

1977. aastal andis eelmainitud de Jong välja „Madhyamakaśāstra“ teise sanskritikeelse variandi. See pärines Nepalist leitud „Prasannapadā“ käsikirjast, mille fotokoopia andis tema käsutusse Giuseppe Tucci. Publikatsioon aitas originaali täpsustada, sest sisaldas erinevusi de La Vallée-Poussini ja Vaidya kasutatud tekstidest.⁶⁴

1978. aastal ilmus esimene Nāgārjuna traktaadi tõlge sanskriti keelest, mis oli valatud väljapeetult teaduslikku vormi: Kamaleśvara Bhaṭṭācārya inglise keelde tõlgitud „Vigrahavyāvartanī“. Peale värsside olid tõlgitud ka Nāgārjuna sellele kirjutatud selgitused. Tõlget toetasid kommentaarid ning sanskritikeelse teksti ümbertrükk nii devanaagari kui ka ladina tähestikus.⁶⁵

1979. aastal jõuti viimaks ka traktaadi „Śūnyatāsaptati“ esmatõlkeni Euroopa keeltes. Tõlge oli kaudne, tiibeti keelest inglise keelde, sest sanskriti originaal ei ole teada. See oli osa USA orientalisti David Ross Komito 800-leheküljelisest doktoriväitekirjast ega levinud laialt.⁶⁶ Sanskritikeelne „Śūnyatāsaptati“ tekst ilmus aga alles aastal 1985 ning on ka ise kaudtõlge, sest koostati tiibetikeelse tõlke põhjal.⁶⁷

Taanlane Christian Lindtner avaldas 1982. aastal koguni kaks „Śūnyatāsaptati“ tõlget, neist ühe taani, teise inglise keeles. Ta liigitas tiibeti, hiina ja sanskriti käsikirju võrdlevalt uurides lausa

⁶¹ Madhyamaka Kārikā: Le stanze del cammino di mezzo. Vigraha Vyāvartanī: La sterminatrice dei dissensi. Catuḥstava: Le quattro laudi. [Introduzione, traduzione e note di Raniero Gnoli.] Enciclopedia di autori classici, kd. 61. Torino, 1961.

⁶² F. J. Streng. Emptiness: A Study in Religious Meaning. Nashville: Abingdon Press, 1967. Raamatu esimene lisa on Translation of Mūlamadhyamakakārikā: Fundamentals of the Middle Way, lk. 181–220 ja teine lisa Translation of Vigrahavyāvartanī: Averting the arguments, lk. 221–227.

⁶³ K. K. Inada. Nāgārjuna: A Translation of His Mūlamadhyamakakārikā with an Introductory Essay. Tokyo: Hokuseido Press, 1970.

⁶⁴ Nāgārjuna: Mūlamadhyamakakārikāḥ. Edited by J. W. de Jong. Madras, 1977.

⁶⁵ The Dialectical Method of Nāgārjuna: Vigrahavyāvartanī. Translated from the original Sanskrit with introduction and Notes by Kamaleswar Bhattacharya. Text critically edited by E. H. Johnston and A. Kunst. Delhi: Motilal Banarsidass, 1986. Bhaṭṭācārya sai enda väitel (lk. 93–94) tõlke valmis juba 1970. aastal, olemata tuttav Mookerjee ja Strengi töödega.

⁶⁶ D. R. Komito. A Study of Nāgārjuna's Śūnyatā-saptati-kārikā-nāma. Ph. D. Thesis. Indiana University, 1979.

⁶⁷ Nāgārjuna. Stong nyid bdun cu pa. Ed. & restored Sempā Dorje. Sarnath: Kendrīya Ucca Tibbatī-Śikṣhā-Saṃsthāna, 1985.

kolmteist teksti Nāgārjuna töödeks ja tõlkis mõned neist ka ära. Taanikeelses raamatus⁶⁸ oli muu hulgas näiteks „Madhyamakāśāstra“ tõlge sanskriti keelest. Samal aastal ilmunud ligilähedases ingliskeelses raamatus⁶⁹ leidis teiste seas „Yuktiṣaṣṭikā“ tõlge, küll põhiliselt tiibeti keelest, ent viiendikul värssidest oli teada ka sanskritikeelne originaal. Kummaski raamatus puudus põhiteostest „Vigrahavyāvartanī“ tõlge.

Teise samasuguse mitmekeelse katse tegi peruu-argentiina abielupaar Fernando Tola ja Carmen Dragonetti. Nad avaldasid aastail 1983–1987 „Yuktiṣaṣṭikā“⁷⁰ ja „Śūnyatāsaptati“⁷¹ paralleelsed tõlked hispaania ja inglise keeles, kõik pärit tiibeti keelest ja põhjalike kommentaaridega.

1970. aastate lõpus sai Nāgārjuna filosoofiateoste tõlkimine sisse kestva hoo. Riburada on tulnud Euroopa keeltesse üha uusi tõlkeid, mida nüüd on juba mitusada. Ehkki maisest kehast ammu lahkunud, näib Nāgārjuna aina suurema aktiivsusega osalevat ka filosoofilistes dispuutides. Tema vaadete ülevaateid, tõlgendusi ja edasiarendusi on Euroopa kultuuriruumis kogunenud säärane hulk, et neid on mõistliku pikkusega ülevaate raamesse võimatu mahutada.

⁶⁸ Nāgārjunas filosofiske værker. Oversat og indledet af Chr. Lindtner. Indiske studier, kd. 2. København: Akademisk forlag, 1982. Nāgārjuna enesekommentaariga varustatud „Śūnyatāsaptati“ tõlge on lk. 136–164, traktaadi tiibetikeelse käsikirja toimetatud tekst lk. 219–244, „Madhyamakāśāstra“ tõlge lk. 67–135 ja sanskritikeelne tekst lk. 177–215.

⁶⁹ Nagarjuniana: Studies in the Writings and Philosophy of Nāgārjuna by Chr. Lindtner. Indiske studier, kd. 4. København: Akademisk forlag, 1982. „Śūnyatāsaptati“ tõlge on lk. 34–69 ja „Yuktiṣaṣṭikā“ tõlge lk. 102–119.

⁷⁰ „Yuktiṣaṣṭikā“ hispaania keeles: Yuktiṣaṣṭikākārikā: Las sesenta estrofas de la argumentación de Nāgārjuna. – Boletín de la Asociación Española de Orientalistas, 1983, lk. 5–38. Inglise keeles: The Yuktiṣaṣṭikākārikā of Nāgārjuna. – Journal of the International Association of Buddhist Studies, 6.2., 1983, lk. 94–123.

⁷¹ „Śūnyatāsaptati“ hispaania keeles: Śūnyatāsaptatikārikā: Las setenta estrofas de la vaciedad (según la vṛtti) de Nāgārjuna. – Boletín de la Asociación Española de Orientalistas, 1986, lk. 5–59. Inglise keeles: Śūnyatāsaptati: The Seventy Kārikās on voidness (according to the svavṛtti) of Nāgārjuna. – Journal of Indian Philosophy, 1987, nr. 1, lk 1–55.